

FONOLOGICKÝ OPIS VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ NA ÚZEMÍ ZAKARPATSKEJ OBLASTI USSR

Natália Dzendzelivská

Slovenské zakarpatské nárečia sú typickými vystahovaleckými nárečiami — izolovanými, a v západnej časti skoro izolovanými; v takomto stave sa samostatne (izolovane) rozvíjajú asi 150—200 rokov. Ako vystahovalecké nárečia vôbec, aj slovenské zakarpatské nárečia sú značne zaujímavé nielen z hľadiska všeobecnej jazykovedy, ale aj pri štúdiu dejín slovenského jazyka, pri výskume slovensko-ukrajinských, slovensko-maďarských, slovensko-ukrajinsko-maďarských jazykových stykov a pod.

Všetky slovenské zakarpatské nárečia sú východoslovenského typu, výnimkou je iba nárečie obce Nový Klenovec, ktoré patrí k stredoslovenskej nárečovej skupine.

V tejto štúdií podávame fonologický opis východoslovenských zakarpatských nárečí obce Storožnica — ďalej S, Antalovce — A (Užhorodský okres), Perečín — P, Turja Remeta — TR (Perečinský okres), Veľký Bereznyj — VB (Veľkoberezniansky okres), Dovhoje, — D, Lisičevo — L (Iršavský okres).

Vokalizmus

V skúmanom nárečí, ako aj v iných nárečiach slovenského jazyka, sa kvalita prízvučných a neprízvučných samohlások nerozlišuje, v dôsledku čoho sa nevyskytujú javy typu ukrajinského ukania, obojstranného zblíženia neprízvučných *e* a *u*, ruského a bieloruského akania a pod.

Vo všetkých skúmaných obciach sa v prízvučných a neprízvučných slabikách používajú samohlásky *i*, *e*, *a*, *u*, *o*, *ô*. Samohláska *ô* v nárečí obce Dovhoje nemá fonologický význam, lebo jej použitie je podmienené pozíciou pred *u*: *litróyka*, *šikôuni*, *refkôu*, *koršôu*, *gazdôustvo*, *bratôu*. Takto je *ô* v tomto nárečí alofónou fonémy /*o*/. V nárečí obce Veľký Bereznyj *ô* je osobitnou fonémou. Pravda, funkčné zaťaženie (frekvencia používania) fonémy /*ô*/ je tu slabé. Zapojenie /*ô*/ do fonematického zloženia samohlások nárečia obce Veľký Bereznyj v úlohe samostatnej fonémy sa zdôvodňuje

stredný stupeň — vysoký stupeň. Všeobecnými príznakmi sú: predný rad, nelabializovanosť.

/e/ — /i/: m/e/so — m/i/ska, s/e/lo — s/i/la, r/e/bro — r/i/ba, l/e/ska — l/i/ška (A, D, L, P, S, TR, VB).

Vo všetkých skúmaných nárečiach, ako aj vo väčšine východoslovenských nárečí, sa vyskytujú stopy dávnejšej neutralizácie opozície /e/ — /i/ v historicky dlhých slabikách v/e/rona — v/i/ra, c/e/dzic — c/i/tka.

V nárečí obce Storožnica sa opozícia /e/ — /i/ neutralizovala aj v slovesných formách minulého času jednotného čísla mužského rodu: ň/e/sc — ň/i/s, pľ/e/sc — pľ/i/t, j/e/sc — j/i/t, v/e/sc — v/i/s.

Aj v prvom aj v druhom prípade neutralizáciu opozície /e/ — /i/ podmieňuje striedanie foném v rámci jednej morfémy: b/e/lic // b/i/li, r/e/dzic // r/i/tke, v/e/ric // v/i/ra, spov/e/dac // spov/i/c, b/e/dovac // b/i/da (A, D, L, P, S, TR, VB), chľ/e/ba // chľ/i/p, chl/e/va // chl/i/y, hr/e/šic // hr/i/ch (A, L, P, S, VB), hľ/e/ba // hľ/i/p, hľ/e/va // hľ/i/y, hr/e/šic // hr/i/h (D, TR), ň/e/sla // ň/i/s, pľ/e/tla // pľ/i/t, j/e/dla // j/i/t, p/e/kla // p/i/k, t/e/zla // t/i/s, zomľ/e/dla // zomľ/i/t, (S).

Opozícia /e/ — /a/

Korelačnými príznakmi fonematickej opozície /e/ — /a/ sú: stredný stupeň — nízky stupeň, predný rad — stredný rad. Všeobecnými príznakmi obidvoch javov opozície sú: nelabializovanosť, nevysoký stupeň.

/e/ — /a/: p/e/ň — p/a/n, dz/e/ci — d/a/c, v/e/tki — v/a/tki, pľ/e/sc — pľ/a/sk, zm/e/ť — m/a/li.

Vo všetkých skúmaných obciach, ako aj v iných východoslovenských nárečiach, v historicky dlhých slabikách vystupuje len jeden člen opozície /a/: rozum/e/c — rozum/a/, p/e/jc — p/a/ti, kip/e/c — kip/a/tek (A, D, L, P, S, TR, VB). Následkom neutralizácie opozície foném /e/ — /a/ nastáva striedanie foném nachádzajúcich sa v rámci jednej morfémy: dzeš/e/c // džeš/a/tnik, dzeš/a/ti, pam/e/c // pam/a/tka, v/e/cej // v/a/c, dzev/e/c // dzev/a/ti (A, D, L, P, S, TR, VB).

Podotýkame, že v nárečí obce Storožnica sa tento druh striedania postupne vyskytuje v deminutívnych formách podstatných mien bývalých -n a -nt kmeňov: sem/e/ // sem/a/čko, vem/e/ // vem/a/čko, kožľ/e/ // kožľ/a/tko, ceľ/e/ // ceľ/a/tko, huš/e/ // huš/a/tko, puľč/e/ // puľč/a/tko, hač/e/ // hač/a/tko, kač/e/ // kač/a/tko, praš/e/ // praš/a/tko, kurč/e/ // kurč/a/tko.

V nárečiach iných skúmaných obcí sa tento jav nevyskytuje, porov.: kozľ/e/ — kozľ/e/tko, puľč/e/ — puľč/e/tko, ceľ/e/ — ceľ/e/tko ai.

Opozícia /o/ — /u/

Všeobecnými príznakmi foném /o/ — /u/ sú: nepredný rad, labializácia. Korelačným dištingtívnym príznakom je stredný stupeň — vrchný stupeň. Sprievodným príznakom je rôzny stupeň labializácie.

/o/ — /u/: s/o/k — s/u/k, b/o/k — b/u/k, l/o/pata — l/u/pina, d/o/bri — d/u/bina, k/o/ra — k/u/ra, z/o/p — z/u/p.

V nárečí obcí Antalovce a Storožnica je sféra realizácie opozície /o/ — /u/ obmedzená predtým jestvujúcim prechodom /o/ > /u/ v nových zatvorených slabikách: st/o/lik, st/o/li — st/u/l, dv/o/ri — dv/u/r, v/o/lik, v/o/li — v/u/l.

V nárečí obcí Dovhoje, Lisičevo, Turja Remeta, Perečín, z časti aj Veľký Bereznyj, sa tento jav vzťahuje na pomerne malý počet slov: bat/o/hi — bat/u/ch (D, L, P, TR), tch/o/ri — tch/u/r (D, L, P, TR, VB).

V nových zatvorených slabikách vzniká v nárečiach obcí Antalovce a Storožnica striedanie foném, nachádzajúcich sa v rámci jednej morfémy: k/o/lok // k/u/l, st/o/jac // st/u/j!, st/o/li // st/u/l, hn/o/ja // hn/u/j, b/o/bu // b/u/p, n/o/ži // n/u/š, na dv/o/re // dv/u/r, tv/o/ja // tv/u/j, m/o/ja // m/u/j, v/o/zi // v/u/s, v/o/li // v/u/l, p/o/pa // p/u/p, bat/o/ha // bat/u/ch, n/o/sa // n/u/s, tch/o/ri // tch/u/r (A, S), /o/na // /u/n (A), v/o/na // v/u/n (S).

Na území východného Slovenska pozorujeme tento druh striedania v zemplínskych, šarišských a tiež niektorých spišských nárečiach.¹

Opozícia /o/ — /ô/

Fonematická opozícia /o/ — /ô/, ako sme už poznamenali, sa vyskytuje v nárečí obce Veľký Bereznyj. Vyznačuje sa nasledujúcimi dištingtívnymi príznakmi: nezúženosť (otvorenosť) — zúženosť (zatvorenosť). Sprievodnými príznakmi sú: stredný stupeň — stredne-vysoký stupeň. Spoločnými príznakmi pre obidva tieto členy fonematického protikladu je: nepredný rad, labializácia.

V dôsledku neutralizácie fonematického protikladu /o/ — /ô/ v nových zatvorených slabikách v nárečí obce Veľký Bereznyj v celom rade slov vzniklo striedanie foném, ktoré sa nachádzajú v rámci jednej morfémy: st/o/li // st/ô/l, n/o/ži // n/ô/š, v/o/zi // v/ô/s.

V iných skúmaných nárečiach, najmä obcí Antalovce a Storožnica, striedaniu /o/ // /ô/ zodpovedá striedanie /o/ // /u/.

V slovenských nárečiach² striedaniu /o/ // /ô/ zodpovedá: striedanie /o/ // /u/ — šarišské, zemplínske, pohraničné spišsko-šarišské nárečia; /o/ // /uo/ — stredoslovenské, vrátane liptovských nárečí; /o/ // /a/ — nárečia východného Gemera; /o/ // /ó/ — východná časť západoslovenských nárečí; /o/ // /ú/ — západná časť západoslovenského masívu.

¹ Atlas slovenského jazyka. T. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Bratislava 1968, s. 174—189; Buffa, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava 1953, s. 29; Buffa, F.: Šarišské nárečia. 1. Šarišské múzeum, 3, Košice 1972, s. 117—118; Stolc, J.: Zmena O > U a IE > I v nárečí spišskom. In: Sborník Matice Slovenskej, 15, 1937, s. 74—77.

² Tamže.

Konsonantizmus

Vo všetkých skúmaných nárečiach obsahuje inventár spoluhlások 27 foném. Takýto konsonantický systém je typický pre väčšinu slovenských nárečí:

- /p/ — /p/as, /p/otok, /p/es, /p/ujt, /p/ila, /p/rauda;
/b/ — /b/as, /b/osi, /b/ervinek, /b/oli, /b/uli, /b/lato;
/v/ — /v/aric, o/v/oce, /v/eseli, /v/išňa, /v/lačic;
/f/ — /f/alat, /f/urt, /f/ejsa, /f/ijalka, /f/louťa;
/m/ — /m/alina, jar/m/o, /m/eso, /m/uka, /m/iš, /m/lin;
/t/ — s/t/ac, ži/t/to, /t/en, /t/upi, ker/t/ica, kos/t/ka, živo/t/;
/t̥/ — be/t/ar, /t̥/uksem, /t̥/upikac, /t̥/u/t/a;
/d/ — braz/d/a, hove/d/o, /d/eska, /d/umac, /d/iňa, /d/lubac;
/d̥/ — /d̥/oň/d̥/virak, /d̥/un/d̥/ac, /d̥/e/d̥/e;
/n/ — vra/n/a, /n/oha, /n/ukac, darem/n/i, vrece/n/ko, bube/n/;
/ň/ — h/ň/ezdo, ka/ň/a, /ň/igda, reme/ň/;
/l/ — /l/astouka, /l/eliĵa, /l/opatki, s/l/unko, p/l/iska, ore/l/;
/l̥/ — /l̥/askac, /l̥/ehnuac, /l̥/ubic, /l̥/iki, ci/l/, kra/l/;
/r/ — k/r/idlo, o/r/eški, /r/ana, /r/uža, bo/r/suk, ma/a/r/;
/j/ — /j/ahoda, /j/eleň, /j/ut্রে, komedi/j/a, p/j/ati;
/c/ — /c/ale, /c/ompel, /c/eče, /c/iŷka, /c/ma, ri/c/, loke/c/;
/dz/ — sa/dz/ac, hove/dz/e, ho/dz/ina, /dz/vončiki;
/s/ — /s/adzia, /s/ojka, /s/uk, /s/ikorka, /s/traka, /s/lama, pa/s/;
/z/ — /z/arja, /z/op, /z/ubik, /z/lato;
/č/ — /č/arni, /č/ervení, /č/olo, /č/ubik, /č/ižik, o/č/kovac;
/dž/ — meren/dža/a, in/dž/inir, ruž/dž/e;
/š/ — /š/ati, /š/esc, /š/ic, /š/pak, čere/š/ňak;
/ž/ — /ž/aľ, /ž/ena, /ž/ivot, /ž/meňa;
/k/ — /k/apusta, /k/ohut, /k/unica, /k/rasta, /jazi/k/;
/g/ — or/g/ona, man/g/eľ, /g/uta, /g/not, bi/g/lajs;
/ch/ — o/ch/abic, /ch/odzic, /ch/udokreŷni, /ch/iža, /ch/lapec;
/h/ — du/h/a, /h/olup, o/h/eň, /h/uska, /h/inuc, /h/rudze.

V nárečiach obcí Dovhoje a Turja Remeta u predstaviteľov staršej a čiastočne aj mladšej generácie má konsonantický systém 26 foném, lebo fonéma /ch/ sa tu nevyskytuje; na miesto *ch* sa tu používa *h*: *muha*, *hľip*, *hľiu*, *rozoha* a pod.

Labiálne fonémy

Labiálne spoluhláskové fonémy /p/, /b/, /v/, /f/, /m/ sa viažu do jedného mikrosystému na základe nasledujúcich spoločných opozícií: neznelosť — znelosť — /p/ — /b/, /f/ — /v/; frikatívnosť — záverovosť — /f/ — /p/, /v/ — /b/; nazálnosť — nenazálnosť — /m/ — /b/, /m/ — /v/. Vzťah podobnosti sa v tomto mikrosystéme realizuje dištingtívnym príznakom la-

biálnosť, ktorý je hlavným v opozícii dentálnosť — labiálnosť. Mikrosystém perných foném možno znázorniť schémou:

/p/	—	/f/	
/b/	—	/v/	— /m/

Popri spoločnom dištinktívnom príznaku labiálnosť má každá perná fonéma ešte jeden z týchto dištinktívnych príznakov: záverovosť — /p/, /b/, /m/, frikatívnosť — /v/, /f/, nazálnosť — /m/.

Fonéma /f/ sa vo všetkých skúmaných nárečiach vyskytuje hlavne v slovách cudzieho pôvodu: /f/otel, /f/urmaňoš, ke/f/a, /f/ašengi, panto/f/te (A, D, L, P, S, TR, VB).

Perné spoluhlásky fonémy /p/, /b/, /m/, /f/ sa realizujú ako hlásky p, b, m, f; fonéma /v/ — ako hlásky v, u, f. Hláska v sa realizuje v pozícii pred samohláskami: voda, voľo, verch, valik. Hláska u (bilabiálna, veľmi labializovaná) nemá v skúmaných nárečiach fonologickú samostatnosť, lebo sa používa na konci slova a pred spoluhláskou (okrem t, š, č): leu, kreu, reťkou, hordoŭ, dziŭka, ciŭka, daŭno, praŭda, kriŭda. Takto je u alofónou fonémy /v/. V pozícii pred sykavkami a /t/ je alofónou fonémy /v/ hláska f: fše, fčera, ftedi, ftopek, fšadzi.

V skúmaných nárečiach podobne ako vôbec v slovenských nárečiach (výnimku tvoria sotácke nárečia), úplne chýba protiklad perných podľa tvrdosti — mäkkosti. Pred a /< e/ depalatalizácia perných spoluhlások prechádza do osobitnej artikulácie v dôsledku čoho vznikli bifonematické spojenia perných foném s j: pj, bj, vj, mj; v niektorých prípadoch (lexikálne ukrajinizmy) — spojenia perných s l, ň: pjati, vjazac, pamjatka, robja, zarablaju, mlazga, rozmladzgali, mňato, timňa.

Predojazyčné fonémy

Predojazyčné spoluhláskové fonémy sa spájajú do jedného mikrosystému na základe opozícií: neznelosť — znelosť, afrikatívnosť — frikatívnosť, dentálnosť — nedentálnosť, nazálnosť — nenazálnosť. Spoločným dištinktívnym príznakom je predojazyčnosť (ide o základný príznak v opozícii predojazyčnosť — zadojazyčnosť). Celostne sa môže mikrosystém predojazyčných foném znázorniť takto: /t/ — /t̥/ — /s/ — /š/ — /č/ — /c/ — /n/ — /ň/ — /r/ — /l/ — /l̥/ — /d/ — /d̥/ — /z/ — /ž/ — /dž/ — /dz/.

I. Predojazyčné dentálne fonémy

Dentálne predojazyčné fonémy /t/, /t̥/, /d/, /d̥/, /n/, /ň/, /c/, /dz/, /s/, /z/ majú spoločný dištinktívny príznak dentálnosť. Fonémy /t/, /t̥/, /d/, /d̥/, /n/, /ň/ sa vyznačujú aj dištinktívnymi príznakmi tvrdosť alebo mäkkosť. Dentálne predojazyčné fonémy, okrem foném /n/, /ň/, sa vyznačujú príznakmi neznelosť znelosť: /t/ — /d/, /t̥/ — /d̥/, /s/ — /z/, /c/ — /dz/. Podľa spôsobu tvorenia sú dištinktívnymi príznakmi tejto skupiny foném záverovosť — /t/, /t̥/, /d/, /d̥/, frikatívnosť — /s/, /z/, afrikatívnosť — /c/, /dz/.

Fonémy /t/, /t̥/, /d/, /d̥/ v nárečiach skúmaných obcí sa realizujú hláskami t, t̥, d, d̥. Funkčné zaťaženie (frekvencia používania) foném /t̥/, /d̥/ v skúmaných obciach, ako všeobecne vo východoslovenských nárečiach, je pomerne nízka. Tieto fonémy sa nachádzajú len v prevzatých slovách, onomatopojach, dosť často sa používajú v slovách detskej lexiky: *tarcha*, *tutka*, *tu-tu*, *doňdvirak*, *duďano*. Hláska d v nárečí obce Veľký Bereznyj v spojení dn sa v dôsledku neutralizácie opozície nazálnosť — nenazálnosť mení sa na n: *vinno*, *chonnik*, *spannu*. Hláska t, d sa v postavení pred c mení na c: *succa*, *zracca*, *mlacci*.

Fonémy /n/, /ň/ sa vo všetkých nárečiach realizujú hláskami n, ň.

Fonémy /s/, /z/, /c/, /dz/ sa realizujú ako hlásky s, z, c, dz. Ako vo väčšine slovenských nárečí sa tu vôbec nevyskytuje protiklad týchto foném podľa tvrdosti-mäkkosti.

2. Nedentálne predojazyčné fonémy

Nedentálne predojazyčné fonémy /š/, /ž/, /č/, /dž/ sa vyznačujú spoločným dištingtívnym príznakom nedentálnosť. Tieto fonémy majú aj dištingtívne príznaky neznelosť, znelosť. Podľa spôsobu tvorenia fonémy /š/, /ž/ majú dištingtívny príznak frikatívnosť, /č/, /dž/ — afrikatívnosť.

Fonémy /š/, /ž/, /č/, /dž/ sa realizujú ako hlásky š, ž, č, dž.

Fonéma /dž/ sa vo všetkých skúmaných nárečiach, ako aj celkove vo východoslovenských nárečiach používa hlavne v slovách cudzieho pôvodu (rumunizmoch, ukrajinizmoch a pod.) a tiež ako výsledok neutralizácie fonematickej opozície neznelosť — znelosť: *merendža*, *medža*, *hodžbi*.

Protiklad foném /š/, /ž/, /č/, /dž/ podľa tvrdosti-mäkkosti sa v skúmaných nárečiach nevyskytuje.

3. Predojazyčné laterály a vibraty

Predojazyčné laterálne (bočné) fonémy /l/, /l̥/ a kmitavé /r/ tvoria osobitný subsystém mikrosystému predojazyčných konsonantov. Fonémy /l/, /l̥/ sa vyznačujú dištingtívnym príznakom laterálnosť, a fonéma /r/ príznakom kmitavosť. Okrem toho, fonémy /l/, /l̥/ majú dištingtívny príznak tvrdosť, mäkkosť.

Fonémy /l/, /l̥/ sa vo všetkých skúmaných nárečiach realizujú ako hlásky l, l̥. V nárečí obce Storožnica sa hláska l v pozícii na konci slova vo formách minulého času mužského rodu jednotného čísla, a v pozícii po a /< v, v/ pred spoluhláskou, labializuje, modifikujúc sa na hlásku y: *robiy*, *may*, *mlacyy*, *zouyi*, *čounok*, *vouyk*. V nárečiach ostatných obcí sa tento jav nevyskytuje; formy *voučica*, *čounek*, *žouč* tu vznikli asi v dôsledku nárečovej interferencie.

Fonéma /r/ sa vo všetkých skúmaných nárečiach realizuje ako hláska r. Podobne ako v druhých slovenských nárečiach výnimku tvoria sotácke nárečia) protiklad foném /r/ — /r̥/ podľa tvrdosti-mäkkosti tu úplne za-

nikol. Pred *a* /< *ε*/ v dôsledku depalatalizácie vzniklo dvojfonematické spojenie *rj*: *zaprjahac, hrjatka, porjadok*.

Fonéma /j/

Stredojazyčná fonéma /j/ je izolovaná od všetkých fonematických opozícií.

Funkčne je fonéma /j/ svojráznou segmentálnou jednotkou, ktorá sa používa v pozícii na začiatku slova: *jak, jeden, jednak, jutre*; vnútri slova medzi samohláskami: *fijalka, dijamant, milijon, penzija*; a aj po bývalých mäkkých spoluhláskach: *vjas, smjadni, urjat, burjan*.

Zadojazyčné fonémy

Zadojazyčné fonémy /k/, /g/, /ch/, /h/ sa vyznačujú spoločným dištinktívnym príznakom zadojazyčnosť. Podľa spôsobu tvorenia tieto fonémy majú nasledujúce dištinkatívne príznaky: záverovosť — /k/, /g/, frikatívnosť — /ch/, /h/. Fonémy /k/, /ch/ majú dištinkatívne príznaky neznelosť a /g/, /h/ — znelosť.

Zadojazyčné fonémy /k/, /g/, /ch/, /h/ sa v skúmaných nárečiach realizujú ako hlásky *k, g, ch, h*.³

Fonéma /g/ sa vo všetkých skúmaných obciach vyskytuje hlavne v prevzatých slovách a objavuje sa tiež ako výsledok neutralizácie fonematickej opozície neznelosť-znelosť: *mangel, biglajs, orgona, gnot, nigdze, nijag_ňe scela*. V nárečí obce Dovhoje v jednotlivých slovách pozorujeme tiež nahradenie hlásky *k* hláskou *g*: *gavalir, grejda, gombinejka*.

Zadojazyčné spoluhláskové fonémy sa spájajú do jedného mikrosystému opozíciami: neznelosť — znelosť: /k/ — /g/, /ch/ — /h/, záverovosť-frikatívnosť /k/ — /ch/, /g/ — /h/. Vzťah totožnosti v tomto mikrosystéme sa realizuje spoločným dištinktívnym príznakom zadojazyčnosť, ktorý je základnou vlastnosťou v opozícii zadojazyčnosť-predojazyčnosť. Mikrosystém zadojazyčných foném sa môže znázorniť takto:

/k/	—	/ch/
/g/	—	/h/

V jazykovej praxi staršej generácie a značne aj strednej generácie sa fonéma /ch/ v nárečiach obcí Dovhoje a Turja Remeta nevyskytuje, pretože sa substituie fonémou *h*. Mikrosystém zadojazyčných foném sa tu môže znázorniť takto:

³ Slovenské deti obcí Dovhoje a Turja Remeta najmä v 1. ročníku základnej školy prakticky nerozlišujú hlásky *ch* a *h*. To je jedna z typických chýb písomných prác a hovorovej reči. Učitelia musia v súvislosti s tým uplatňovať špeciálne metodické postupy, aby ich naučili vyslovovať hlásku *ch* a správne používať *ch, h*. Pod vplyvom ukrajinčiny ako vyučovacieho jazyka sa takto postupne „rekonštruuje“ fungovanie fonémy /ch/.

/k/

/g/

— /h/

Opozícia neznelosť — znelosť

V súčasnosti opozíciu neznelosť-znelosť v nárečiach skúmaných obcí tvoria fonémy všetkých lokálnych radov (výnimku tvorí stredný rad, pretože fonéma /j/ chýba protikladná fonéma s vlastnosťou neznelosti).

Opozíciu neznelosť-znelosť možno znázorniť nasledujúcou formulou:

/T/ — /D/,

kde je T symbolom dištinktívneho príznaku neznelosť a D — znelosť.

V skúmaných nárečiach — ako aj vo väčšine nárečí východného Slovenska — tvoria fonologickú opozíciu neznelosť-znelosť perné, predojazyčné a zadojazyčné spoluhláskové fonémy: /p/ — /b/, /f/ — /v/, /t/ — /d/, /tʃ/ — /dʃ/, /s/ — /z/, /š/ — /ž/, /c/ — /dz/, /č/ — /dž/, /ch/ — /h/, /k/ — /g/. Sonóry sa na tomto protiklade nezúčastňujú.

Treba poznamenať, že najvýraznejšie protiklady podľa neznelosti-znelosti tvoria fonematické páry /p/ — /b/, /t/ — /d/, /c/ — /dz/, /s/ — /z/, /š/ — /ž/, /ch/ — /h/. Ostatné štyri páry spoluhlások sa fonologický využívajú menej, pretože funkčná zaťaženosť (frekvencia používania) foném /f/, /g/, /t/, /dʃ/, /dž/ je v skúmaných nárečiach veľmi nízka. Uvedené fonémy sa vyskytujú v určitej sfére lexiky (detské slova, onomatopoeje, v slovách cudzieho pôvodu), preto ich možno pokladať za periférne fonémy.

Silnými pozíciami pre znelé a neznelé fonémy sú pozície pred samohláskami a sonórmi:

/p/ — /b/: /p/erchki — /b/erdo, /p/ili — /b/ili, lu/p/ic — lu/b/ic, ros/p/or-ka — roz/b/ojnik, /p/latno — /b/lato, /p/raŭda — /b/rada, /p/akac — /b/lahac (A, D, L, P, S, TR, VB); /p/op — /b/op (D, L, P, TR, VB), /p/up — /b/up (A, S);

/t/ — /d/: /t/ička — /d/ička, /t/uha — /d/uha, lat/t/ac — ha/d/ac, /t/lus-ti — /d/luhi, /t/luček — /d/lubac, pĕ/t/la — je/d/la, /t/rec — /d/rec, /t/rimac — /d/rimac, /t/rava — /d/ratva (A, D, L, P, S, TR, VB);

/s/ — /z/: /s/amec — /z/amek, ko/s/a — ko/z/a, /s/uk — /z/up, /s/u-kadlo — /z/ubadlo, /s/lama — /z/lamac (A, D, L, P, S, TR, VB);

/s/arna — /z/arno (A, S, D), /s/erna — /z/erno (L, P, TR, VB), /s/ivi — /z/ima, /s/erp — /z/em (L, P, TR, VB);

/š/ — /ž/: du/š/a — du/ž/a, /š/apka — /ž/apka, /š/ic — /ž/ic, /š/ija — /ž/ila (A, D, L, P, S, TR, VB), /š/estra — /ž/ec, /š/viňa — /ž/vir, /š/ivi — /ž/ivi, /š/erp — /ž/em (A, D, S);

(c) — /dz/: /c/irňe — /dz/irka, /c/etka — /dz/edo, čis/c/ic — ho/dz/ic, mla/c/ic — sa/dz/ic, pos/s/eľ — ku/dz/eľ, na mos/c/e — u vo/dz/e, /c/iŭka — /dz/iŭka, /c/eň — /dz/eň, /c/eľa — ňe/dz/eľa (A, D, L, P, S, TR, VB);

/ch/ — /h/: maco/ch/a — no/h/a, mo/ch/a — du/h/a, roso/ch/a — ro/h/a, su/ch/i — dlu/h/i, /ch/ori — /h/ori, /ch/ladni — /h/ladni, /ch/Tip — /h/niu, /ch/rin — /h/rip (A, L, P, S, VB);

/t/ — /d/: /t/u/t/a — /d/u/d/a, po/t/a — d'e/d/a, /t/u/t/a — /d/u/d/u,
/t/upkac — sla/d/učke, be/t/ar — ren/d/ar, /t/archa — /d/abol (A, D, L,
P, S, TR, VB);

/č/ — /dž/: eš/č/e — rož/dž/e, spirš/č/a — diž/dž/a, /č/ir — in/dž/inir
(A, D, L, P, S, TR, VB);

/f/ — /v/: ke/f/a — hla/v/a, /f/igľovac — /v/ibirac, /f/artuch — /v/arta,
/f/alat — /v/aľac, /f/urman — /v/urda, /f/loks — /v/las, /f/ebruar — /v/edro
(A, D, L, P, S, TR, VB);

/k/ — /g/: /k/uma — /g/uma, do /k/uta — /g/uta, /k/azan — /g/azda,
ku/k/oľ — man/g/eľ (A, D, L, P, S, TR, VB).

V skúmaných nárečiach, ako aj všeobecne v spisovnej slovenčine a v slo-
venských nárečiach, sa uskutočňuje neutralizácia fonologickej opozície
neznelosť — znelosť foném /p/ — /b/, /f/ — /v/, /t/ — /d/, /s/ — /z/,
/š/ — /ž/, /c/ — /dz/, /č/ — /dž/, /ch/ — /h/, /k/ — /g/.

Neutralizácia fonologickej opozície neznelosť — znelosť sa v skúmaných
nárečiach prostredníctvom likvidácie dištinktívneho príznaku znelosť vy-
skytuje v tom prípade, keď sa fonéma s vlastnosťou znelosti nachádza
v pozícii:

1. Pred fonémou s dištinktívnym príznakom neznelosť: *kni/š/ka, vra/š/ki-
ňa, lo/š/ka, no/š/ka, podno/š/ka, kru/š/ka, panbo/š/kova kravička, ňebo/š/čik,
ce/š/ki, ri/t/ki, suše/t/ka, prehoro/t/ka, spo/t/ki, prekla/t/ka, hrja/t/ka,
orja/p/ka, zu/p/ki, klu/p/ko, na chri/p/ce, hli/p/ši, tru/p/ka, štru/p/ka,
ba/p/ka, dara/p/čik, ni/s/ko, bli/s/ko, o/p/struhac, o/p/krucic, ro/s/porka,
ro/s/toka, ro/s/pinka, ro/s/povedac, po/t/pirac, po/t/stupic, po/t/kova, pu/t/-
kolenki, po/t/paždzi, /f/še, /f/čera, /f/šadzi, /f/šeľjaki, f/ftedi, /f/torek, je/c/ce,
i/c/ce, bu/c/ce, pove/c/ce* (A, D, L, P, S, TR, VB).

Tento druh neutralizácie sa vyskytuje na území celého Slovenska.⁴

2. Pred začiatočnou neznelou spoluhláskou nasledujúceho slova: *ona
bar/s/_pitala, pre/t/_tim domom, tera/s/_su doma, po/t/_skalú, u/š/_še
pobiraju, ke/c/_to vezme, /s/_sebe, o/t/_cefki, o/t/_kravi, bar/s/_fajna bula,
pomo/š/_cetke, pre/s/_totu lauku, po/t/_krakom* (A, D, L, P, S, TR, VB).

Treba poznamenať, že aj tento druh neutralizácie sa vyskytuje vo všet-
kých slovenských nárečiach.⁵

3. Na absolútnom konci slova: *dara/p/, žla/p/, lisoru/p/, hro/p/, pohre/p/,
šru/p/, hra/p/, du/p/, jastra/p/, holu/p/, polo/š/, u/š/, je/š/, stri/š/, kri/š/, obra/s/,
ja/s/, la/s/, mra/s/, me/t/, te/t/, obe/t/, su/t/, suše/t/, ha/t/, sa/t/, vodospa/t/,
osu/t/, hra/t/, diš/č/* (A, D, L, P, S, TR, VB), *nu/š/, bu/p/, vu/s/* (A, S), *nô/š/,
bô/p), vô/s/* (VB), *no/š/, bo/p/, vo/s/* (D, L, P, TR), *chľip/p/, bre/ch/, bo/ch/,
dlu/ch/, pra/ch/, ro/ch/, stru/ch/, lu/ch/, plu/ch/* (A, L, P, S, VB), *hĽe/p/,
hla/t/* (D, TR).

⁴ Pozri Stanislav, J.: *Dejiny slovenského jazyka I*. Bratislava 1958, s. 570—571;
Buffa, F.: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava 1953, s. 48; Ha-
bovštiak, A.: *Oravské nárečia*. Bratislava 1965, s. 121—122.

⁵ Tamže.

Aj tento druh neutralizácie je rozšírený vo všetkých slovenských nárečiach.⁶

Neutralizácia fonologického protikladu neznelosť-znelosť sa prostredníctvom odstraňovania dištinktívneho príznaku neznelosť vyskytuje v nasledujúcich pozíciách:

1. Pred fonémou s dištinktívnym príznakom znelosť: *sva/dz/ba*, *mld/dz/ba*, *ňi/g/da*, */z/lic*, *chodzili /z/me*, *bici/g/ta* (por. angl. bicycle), (A, D, L, P, S, TR, VB).

2. Pred začiatočnou znelou šumovou spoluhláskou, sonórou alebo samohláskou nasledujúcich slov: *madra/dz/_z vati*, *štver/dz/_roku*, *na dzeše/dz/_hodzin*, *ta/g/_je!*, *ona jeho ňija/g/_ňe scela*, *drakše je ja/g/_u nas*, *ja/g/_ju oživil*, *ta ho/dž/_bi prišla*, *ja/g/_uš prejšlo dvana/dz/_roki*, *ma ošedzeša/d/_roki*, *čo ňejdze/ž/_do ňeho*, *po/d/_dzverami* (A, D, L, P, S, TR, VB).

Izoglosa tohto druhu neutralizácie (sandhi) sa vzťahuje na značnú časť slovanského jazykového územia.⁷

V slovenských nárečiach tento typ sandhi sa prejavuje vo všetkých nárečových skupinách.⁸

Izoglosa tohto javu sa predlžuje ďalej na moravské a niektoré české nárečia (hanácke a centrálné české nárečia).⁹

Sandhi alebo fonetika vedzywyraszowa je jeden z podstatných kritérií pri členení poľskej jazykovej oblasti na dve zóny: juho-západnú (malo-poľské, veľkopoľské, sliezke a cheľminsko-dobrzinské nárečia), kde je tento jav široko zastúpený, a severovýchodnú zónu (územie Pomorza, Mazovecké Pomorze, Mazovse, Podlasie), kde sa jav sandhi nevyskytuje.¹⁰

Okrem toho sa sandhi vyskytuje v celom rade ukrajinských nárečí, najmä v lemkovskom, bojkovskom nárečí a v ukrajinských nárečiach karpatskej oblasti.¹¹

Možno, že neutralizácia opozície znelosť-neznelosť sa prostredníctvom

⁶ Tamže.

⁷ Pozri Seliščev, A. M.: *Slavjanskoje jazykoznanije* I. Zapadoslavianskije jazyki, Moskva, 1941, s. 112, 136—137.

⁸ Stanislav, J.: *Dejiny slovenského jazyka* I. Bratislava 1958, s. 570—572; Vážný, V.: *Razená neznelá spoluhláska hlasivková v strednej slovenčine, hlavne v nárečí turčianskom*. In: Sborník Matice slovenskej. I. Martin 1923, s. 44; Bufa, F.: *Nárečie Dlhey Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava 1953, s. 48; Habovštiak, A.: *Oravské nárečia*. Bratislava 1965, s. 122.

⁹ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 62—63.

¹⁰ Nitsch, K.: *Polska fonetyka międzywyraszowa*. In: Wybór pism polonistycznych. 4. Pisma dialektologiczna, Wrocław—Kraków, 1958, s. 273—304, mapa 3; Urbaničzyk, S.: *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1962, s. 37—38.

¹¹ Zilynskyj, I.: *T. zv. „sandhi“ v ukrajinskij movi*. In: *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, 2. Kraków 1928, s. 309—310; Tamže: *Opis fonetyczny jazyka ukraińskiego*. Kraków 1928, s. 125—126; Burjačok, A. A.: *Odzvinčennja hluchych pryholosnych před sonantamy ta miž holosnymi v hovorach ukrajínskoji movy*. Kyjiv 1971, s. 133. (Praci XII respublikaňskoj dialektolohičnoji naryady.)

odstránenia dištinktívneho príznaku neznelosť v pozícii po znejš spoluhláske uplatnila v slovách *mľazga, mľazgra, rozmľadzgali* / < **mľazgac* < **mľazkac* < **mľazac* < *mľazac*).

V dôsledku neutralizácie fonologickej opozície neznelosť-znelosť sa v skúmaných nárečiach uskutočňuje striedanie foném /p/ // /b/, /t/ // /d/, /s/ // /z/, /š/ // /ž/, /c/ // /dz/, /č/ // /dž/, /ch/ // /h/: *hor/p/* // *hor/b/ati, du/p/* // *du/b/ina, tru/p/ka* // *tru/b/ečka, le/t/* // *le/d/oŷňa, sa/t/* // *sa/d/oŷnik, spo/t/ki* // *spo/d/ni, mra/s/* // *mra/z/ic, obra/s/* // *obra/z/i, ni/s/ko* // *ni/z/učo, u/š/* // *u/ž/oŷka, kri/š/* // *kri/ž/ova cesta, vra/š/kiňa* // *vra/ž/ic, di/š/č/* // *di/ž/dž/oŷka, pra/ch/* // *na pra/h/u.*

Opozícia tvrdosť-mäkkosť

V súčasnom období opozíciu tvrdosť-mäkkosť v nárečiach skúmaných obcí, ako aj vo väčšine východoslovenských nárečí (výnimkou sú sotácke nárečia), tvoria tvrdé a mäkké predojazyčné spoluhláskové fonémy /n/ — /ň/, /l/ — /ľ/, /t/ — /ť/, /d/ — /ď/.

Opozíciu tvrdosť-mäkkosť možno znázorniť formulou

$$/N/ - /Ñ/,$$

kde N je symbolom dištinktívneho príznaku tvrdosť a Ñ — mäkkosť.

Najvýraznejšie sa tento protiklad uplatňuje pri fonémach /n/ — /ň/, /l/ — /ľ/. Fonologické zafaženie dvojíc foném /t/ — /ť/ a /d/ — /ď/ je oveľa menšie.

Silnými pozíciami pre tvrdé a mäkké spoluhláskové fonémy v skúmaných nárečiach sú:

1. Pozícia na konci slova: /l/ — /ľ/: *kosce/l/* — *posce/ľ/*, *ore/l/* — *Karo/ľ/*, *pose/l/* — *uhe/ľ/*, *kote/l/* — *kaše/ľ/*, *ma/l/* — *krochma/ľ/*, *pope/l/* — *kupe/ľ/*, *ba/l/* — *mota/ľ/* (A, D, L, P, S, TR, VB), *ko/l/* — *so/ľ/*, *sto/l/* — *mo/ľ/*, (D, L, P, TR), *ku/l/* — *su/ľ/*, *stu/l/* — *mu/ľ/* (A, S), *stô/l/* — *mô/ľ/* (VB).

/n/ — /ň/: *cere/n/* — *cire/ň/*, *kaza/n/* — *kaze/ň/*, *si/n/* — *slezi/ň/*, *te/n/* — *ce/ň/*, *chri/n/* — *jasi/ň/*, *mi/n/* — *jele/ň/*, *papla/n/* — *posla/ň/*, *tulipa/n/* — *vila/ň/*, *parfi/n/* — *legi/ň/*, *aspiri/n/* — *segi/ň/* (A, D, L, P, S, TR, VB), *dzvo/n/* — *ko/ň/* (D, L, P, TR, VB), *dzvu/n/* — *ku/ň/* (A, S).

Treba poznamenať, že v pozícii na konci slova sa podľa tvrdosti-mäkkosti rozlišujú iba fonémy /n/ — /ň/, /l/ — /ľ/, ale nie fonémy /t/ — /ť/ a /d/ — /ď/, pretože v našom materiáli sme sa nestretli so slovami, ktoré by sa končili na /ť/ a /ď/. Na konci slova sa vyskytuje iba tvrdé t a d: *šparge/t/*, *roš/t/*, *adven/t/*, *kuršmi/t/*, *po/d/_listom*, *obe/d/_bul*, *o/d/_neho*.

2. Pozícia pred samohláskou predného radu a, o, u (výnimku tvorí pozícia spoluhlások pred hláskou a / < e/:

/l/ — /ľ/: *kobu/l/a* — *cibu/ľ/a*, *si/l/a* — *ľa/ľ/a*, *pčo/l/ar* — *ško/ľ/ar*, *pod/l/a* — *pod/ľ/a*, *ih/l/a* — *ňedze/ľ/a*, *p/ľ/akac* — *p/ľ/acka*, *b/l/ato* — *b/ľ/aška*, *d/l/ato*, — *d/ľ/a*, *m/l/aceňe* — *m/ľ/adzga*, *kara/l/ap* — *ž/ľ/ap*, *pónďo/l/a* — *fak/ľ/a*, *tab/l/a* — *maš/ľ/a*, *f/l/ajster* — *f/ľ/aša*, *čo/l/o* — *po/ľ/o*,

ko/l/o — ke/ŕ/o, ce/l/o — vo/ŕ/o, va/l/ou — rese/ŕ/ou, mulat/l/ovac — re-se/ŕ/ovac, /l/upic — /ŕ/ubic, /l/upa — /ŕ/uba, p/l/uhi — p/ŕ/uca, h/l/u-char — ke/ŕ/uhi, k/l/ubok — k/ŕ/učka, ha/l/uška — pe/ŕ/uška, p/l/ukou-nik — b/ŕ/uvanina (A, D, L, P, S, TR, VB);

/n/ — /ň/: z/n/ak — z/ň/ac, si/n/ak — si/ň/ak, pe/n/a — di/ň/a, že/n/a — Ma/ň/a, dur/n/a — tur/ň/a, peri/n/a — žme/ň/a, slani/n/a — jablo/ň/a, skle/n/ar — komi/ň/ar, mli/n/ar — kami/ň/ar, Dari/n/a — hospodi/ň/a, orgo/n/a — jaski/ň/a, že/n/a — kas/ň/a (A, D, L, P, S, TR, VB);

/t/ — /t/: /t/abla — /t/archa, poš/t/ar — be/t/ar, tin/t/a — kon/t/a, te/t/a — po/t/a, ta/t/a — tu/t/a, haj/t/a — ho/t/a, bu/t/or — fa/t/ol, pala-čin/t/ouka — šarkan/t/ou, fabrikan/t/oš — kon/t/oš, /t/ulipan — /t/uksem, /t/udut — /t/uŕu (A, D, L, P, S, TR, VB).

/d/ — /ď/: oren/d/aš — ran/d/aš, ren/d/a — mu/d/a, žan/d/ar — blon/d/ak, da/d/ac — dun/d/ac, dun/d/a — đu/d/a, /d/ogan — /d/ondvirak, kou/d/oš — foľvej/d/ou, cho/d/iňkac — sla/d/učke, /d/udut — /d/uđu (A, D, L, P, S, TR, VB).

Uvedený príklad sa fonologicky najviac uplatňuje pred samohláskou zadného radu /a/; tu sú v opozícii všetky štyri páry foném /l/ — /ŕ/, /n/ — /ň/, /t/ — /t/, /d/ — /ď/.

3. Pozícia pred spoluhláskami:

/l/ — /ŕ/: cimba/l/ki — boba/ŕ/ki, kaču/l/ka — pu/ŕ/ka, bi/l/ka — bi/ŕ/mo, sto/l/ček — pu/ŕ/če, pišča/l/ka — po/ŕ/ka, ko/l/ki — ve/ŕ/ki, mize/l/nik — krope/ŕ/nička, ta/l/pa — ta/ŕ/ka, po/l/na — ce/ŕ/na, konope/l/ka — učite/ŕ/ka, kopi/l/če — pu/ŕ/če, perda/l/ki — ŕa/ŕ/ki (A, D, L, P, S, TR, VB);

/n/ — /ň/: holubi/n/ki — putpi/ň/ki, konvali/n/ki — drobi/ň/ki, tri/n/ka — mi/ň/ka, holi/n/ka — Ma/ň/ka (A, D, L, P, S, TR, VB);

/t/ — /t/: pe/t/ka — re/t/kou, ho/t/ka — hu/t/ka (A, D, L, P, S, TR, VB).

4. Zaujímavou osobitosťou skúmaných nárečí je protiklad tvrdých a mäkkých spoluhláskových foném v pozícii pred i:

/l/ — /ŕ/: /l/iko, /l/iče — /ŕ/iki, /l/ist — /ŕ/is, h/l/ista — ch/ŕ/ip, m/l/in — m/ŕ/iko, ih/l/ica — noc/ŕ/ich, /l/iška — ch/ŕ/iu, s/l/iuka — k/ŕ/išč;

/n/ — /ň/: /n/itka — h/ň/iu.

Existencia protikladu foném /l/ — /ŕ/, /n/ — /ň/ pred i je podmienená vznikom tejto samohlásky v nárečiach skúmaných obcí. Pred samohláskou i / < *ě/ sa používa len /ŕ/, /ň/, a pred i / < *i, *y/ — len /l/, /n/, /t/, /d/.¹²

Ako je známe, v spisovnej slovenčine a tiež čiastočne vo východoslovenských nárečiach (Spiš, Abov) mäkké /ŕ/, /ň/, sa používa v pozícii pred i / < *i/ vtedy, ak sa v pozícii pred i / < *y/ vyskytnú len tvrdé /l/, /n/, /t/, /d/.¹³

Slabými pozíciami, t. j. pozíciami neutralizácie pre tvrdé a mäkké spoluhláskové fonémy, v ktorých sa odstraňuje dištingtívny príznak tvrdosť, v skúmaných nárečiach sú:

¹² Pozri Pauliny, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava 1962, s. 13, 14.

¹³ Tamže.

1. Pozícia pred samohláskou predného radu e:

/t/eto, /t/eva, /t/evak, /t/evanci, b/t/edi, bo/t/esc, ko/t/enó putko/t/enki, /t/enivi, /t/enduch, m/t/ečne zubi, m/t/ečník, vip/t/evac, p/t/ešnenina, /t/epši (A, D, L, P, S, TR, VB), k/t/ešć, ž/t/epic, /t/esník, /t/esovo robotniki, š/t/epi, š/t/epec (D), /t/es (VB);

h/ň/edi, h/ň/edak, /ň/emec, h/ň/ezdo, /ň/emi, /ň/emak, h/ň/evaci (A, D, L, P, S, TR, VB), š/ň/ek, š/ň/ehulač (D), s/ň/eženka, s/ň/ech (L, P, VB).

V pozíciách pred e sa tvrdé a mäkké spoluhláskové fonémy nerozlišujú, zhodujú sa s mäkkou spoluhláskou. Neutralizácia protikladu tvrdých a mäkkých spoluhláskových foném v pozícii pred e prebieha v slovenčine všeobecne.¹⁴

V dôsledku neutralizácie fonematických opozícií tvrdosť-mäkkosť usku-točňuje sa striedanie foném, ktoré sa nachádzajú v rámci jednej morfémy:

/l/ // /l/: ce/l/o // na ce/t/e, kosce/l/ // u kosce/t/e, svet/l/o // na svet/t/e, mota/l/ica // mota/t/, zapa/l/ic // zapa/t/eňe, hrab/l/isko // hrab/t/e, krochma/l/ic // krochma/t/, ža/l/ic // ža/t/, ce/l/ic // ci/t/, začme/l/ic // čmi/t/, uce/l/ila se // ce/t/e, zak/l/inac // k/t/ac, mod/l/idba // mod/t/aca kniška, uz/l/i // uze/t/, kaš/l/i // kaše/t/, kopi/l/ci // kopi/t/ec, pa/l/ci // pa/t/ec, da/l/ši // da/t/eki;

/n/ // /ň/: mli/n/ // u mli/ň/e, že/n/a // na že/ň/e, peri/n/a // na peri/ň/e, čar/n/i // čar/ň/ec, dur/n/i // zdur/ň/ec, červe/n/i // ščerve/ň/ec, je/l/e/n/ica // jele/ň/, packa/n/ica // packa/ň/, oh/n/isko // ohe/ň/, viuče/n/i // uče/ň/, bid/n/i // bid/ň/ak, si/n/i // si/ň/ak, p/n/i // pe/ň/, hospodi/n/i // hospodi/ň/a, viš/n/i // viš/ň/a, čereš/n/i // čereš/ň/a, jablo/n/i // jablo/ň/a, vihodova/n/i // hodova/ň/e, višiva/n/i // višiva/ň/e, vare/n/i // vare/ň/e, vipatre/n/i // vipatre/ň/e, viorn/i // ora/ň/e, vimlace/n/i // mlace/ň/e, skriše/n/i // skriše/ň/e, požejna/n/i // požejna/ň/e, zbira/n/i // zbira/ň/e, posadze/n/i // sadze/ň/e, skepe/n/i // skepe/ň/e, vireza/n/i // virezova/ň/e, vimeška/n/i // meška/ň/e, kuche/n/ski // kuch/ň/a, persce/n/i // persce/ň/, jese/n/i // jese/ň/, každo-de/n/e // dze/ň/, furma/n/ski // furma/ň/oš, ko/n/ca // ko/ň/ec, kli/n/ca // kli/ň/ec, ve/n/ci // ve/ň/ec, ša/n/ci // ša/ň/ec.

Opozícia dentálnosť-nedentálnosť

Korelačným dištinktívnym príznakom tejto opozície je dentálnosť — nedentálnosť. Ako spoločné príznaky pre jedny fonémy tu vystupuje frikatívnosť, pre iné afrikatívnosť a ďalej pre jedny neznelosť, pre druhé znelosť. Opozíciu dentálnosť — nedentálnosť tvoria fonematické páry:

/s/ — /š/: ka/s/a — ka/š/a, ko/s/ar — ko/š/ar, če/s/ac — ču/š/ac, /s/ila — /š/ila, per/s/i — per/š/i, mi/s/ka — mi/š/ka, ro/s/t — ro/š/t, ma/s/la — ma/š/la, /s/kala — /š/kala, bro/s/kiňa — bro/š/ňa (A, D, L, P, S, TR, VB);

¹⁴ Pauliny, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava 1962, s. 13, 14; podobne Buffa, F.: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava 1953, s. 33; Habovštiak, A.: *Oravské nárečia*. Bratislava 1965, s. 98, 107.

/z/ — /ž/: /z/al — /ž/aĽ, /z/uba — /ž/upa, ko/z/u — ko/ž/u, vo/z/ik — no/ž/ik, vra/z/ic — vra/ž/ic, mu/z/ikant — mu/ž/i (A, D, L, P, S, TR, VB);
 /c/ — /č/: /c/erpec — /č/epec, pla/c/u — pla/č/u, pla/c/ — pla/č/, li/c/e — li/č/e, /c/ipka — /č/ipka, /c/ihan — /č/iha, na pĽe/c/e — ce/č/e, pa/c/erki — pe/č/arki (A, D, L, P, S, TR, VB).

V nárečiach obcí Antalovce, Dovhoje, Storožnica sa vyskytuje neutralizácia opozície dentálnosť-nedentálnosť. Špecifickosť neutralizácie tejto opozície v spomenutých obciach, ako aj v iných východoslovenských nárečiach bezprostredne súvisí s vývinom protikladu spoluhlások s, z podľa tvrdosti-mäkkosti.

Slabými pozíciami, t. j. pozíciami neutralizácie fonologickej opozície dentálnosť-nedentálnosť prostredníctvom odstránenia dištingtívneho príznaku dentálnosť, sú v týchto obciach:

1. Pozícia pred samohláskami historicky predného radu: /š/ivi, ha/š/ic, zami/š/ic, /š/ito, /š/idisko, je/š/eň, /š/estra, /š/erco, /š/ejaňe, /š/erp, /ž/ec, /ž/ima, /ž/imnica, vo/ž/ik, šli/ž/ina; me/š/ac, dze/š/ati, hu/š/ata;

2. Pozícia pred mäkkými spoluhláskami Ľ, ň a historicky mäkkými pernými p, b, m, v: /š/Ľepi, (š/Ľimak, /š/Ľina, ro/š/ňe, pĽe/š/ňenina, /š/me-tanka, /š/mece, /š/meli, /š/mišna, /š/piu, /š/pivanka, /š/viňa.

Výsledkom neutralizácie tejto fonematickej opozície je striedanie foném:

/s/ // /š/: kvas/s/ // zakva/š/ic, plak/s/a // plak/š/iva, ro/s/a, // ro/š/i, mi/s/ka, // mi/š/ečka, ňe/s/c // ňe/š/e, Ľi/s/ // u Ľe/š/e, hu/s/ka // hu/š/e, hu/š/atko, hu/š/ata, ko/s/a // šenoko/š/e, /s/pad // /š/pim, ro/s/t // viro/š/li, ro/s/t // ro/š/ňe, /s/on // /š/ňilo še;

/z/ // /ž/: na vo/z/u // vo/ž/ik, vo/ž/ili, Ľe/z/c // Ľe/ž/em, hru/z/ko // za-hru/ž/ňem, /z/losc // /ž/li.

Opozícia frikatívnosť-záverovosť

Korelačnými príznakmi tejto opozície sú frikatívnosť — záverovosť. Spoločné príznaky pre jedny fonémy je labiálnosť, pre druhé predojazyčnosť a pre tretie zadojazyčnosť.

Opozícia frikatívnosť — záverovosť je typická pre fonémy:

/v/ — /b/: /v/ic — /b/ic, /v/abic — /b/alic, /v/o/v/o — /b/o/b/o, /v/istup — /b/iskup, /v/ilija — /b/iblija, /v/as — /b/as, /v/rata — /b/rata, na /v/oli — /b/oli, /v/edro — /b/erdo, /v/ilic — /b/ilic (A, D, L, P, S, TR, VB);

/f/ — /p/: /f/ara — /p/ara, /f/iťkac — /p/iťkac, /f/otel — /p/opel, na /f/ic — /p/ic, /f/iřišťik — /p/iřišťik, /f/ľaška — /p/ľacka (A, D, L, P, S, TR, VB);

/z/ — /d/: /z/uric — /d/uric, /z/up — /d/up, /z/lato — /d/lato, /z/ala, — /d/ala (A, D, L, P, S, TR, VB);

/s/ — /t/: /s/am — /t/am, /s/orta — /t/orta, /s/lup — /t/luček, /s/ok — /t/ok (A, D, L, P, S, TR, VB);

/ch/ — /k/: na u/ch/a — nau/k/a, /ch/lat — /k/lat, /ch/ovac — /k/ovac,

/ch/otar — /k/atar, /ch/teba — /k/teban, /ch/viľa — /k/viči, /ch/romi — /k/romka, su/ch/i — su/k/a, mu/ch/a — mu/k/a, so/ch/a — so/k/a (A, L, P, S, VB);

/h/ — /g/: /h/rop — /g/rof, /h/uska — /g/unar, /h/uta — /g/uta, /h/rip — /g/rip, du/h/a — du/g/ou, /h/noja — /g/nota, /h/rac — /g/raň (A, D, L, P, S, TR, VB).

Opozícia afrikatívnosť-záverovosť

Táto fonemická opozícia sa realizuje pri nasledujúcich fonemických pároch:

/c/ — /t/: /c/ali — /s/tali, pe/c/a — pe/t/a, /c/ar — /t/am, hars/c/ — pers/t/ (A, D, L, P, S, TR, VB);

/č/ — /t/: /č/as — /t/ak, /č/ušec — /t/ušic, /č/im — /t/im, /č/ort — /t/orta, /č/o — /t/o (A, D, L, P, S, TR, VB);

/dz/ — /d/: /dz/voni — /d/vori, me/dz/a — me/d/a, /dz/iki — /d/iňa (A, D, L, P, S, TR, VB);

/dž/ — /d/: meren/dž/a — heren/d/a (A, D, L, P, S, TR, VB).

Pozíciami neutralizácie fonologickej opozície afrikatívnosť — záverovosť prostredníctvom odstránenia dištingtívneho príznaku záverovosť vo všetkých skúmaných obciach je:

1. pozícia pred samohláskou predného radu (výnimku tvorí pozícia pred *e* (reflex *ɔ*) a *i* (reflex *y*): *mla/c/eňe*, */c/eče*, *s/c/ena*, *dro/c/ena*, */c/elo*, *o/c/ec*, *kos/c/el*, */c/etka*, */c/eplo*, */c/emno*, */c/esto*, *pos/c/eľ*, */c/eľe*, *šces/c/e*, *u robo/c/e*, *u živo/c/e*, *na lopa/c/e*, *na mos/c/e*, *hos/c/ina*, *u/c/irak*, *kres/c/ini*, *mos/c/ik*, *lis/c/ik*, *ku/c/ik*, *kohu/c/ik* (A, D, L, P, S, TR, VB), *cichi* (A, L, P, S, VB), */c/ihi* (D, TR), */dz/echo*, *ňe/dz/eľa*, *ľu/dz/e*, *hru/dz/e*, */dz/ešec*, */dz/eka*, */dz/ekovac*, *na/dz/evac*, *zlo/dz/ej*, *ku/dz/eľ*, *ho/dz/inki*, */dz/iŭka*, */dz/iŭče*, */dz/ivi* (A, D, L, P, S, TR, VB).

2. pozícia pred samohláskou *a* (reflex *ɛ*): */c/ahaci*, *na/c/ahnuc*, *za/c/ahlo*, *oni je/dz/a* (A, D, L, P, S, TR, VB), *oni cho/dz/a* (A, L, P, S, VB), *oni ho/dz/a* (D, TR).

V dôsledku neutralizácie opozície sa uskutočňuje striedanie foném, ktoré sa nachádzajú v rámci jednej morfémy:

/t/ // /c/: *bla/t/o* // *bla/c/isko*, *štver/t/ka* // *štver/c/ina*, *kohu/t/* // *kohu/c/iki*, *ku/t/* // *ku/c/iki*, *zaku/c/inki*, *smu/t/ni* // *smu/c/ic*, *čis/t/i* // *čis/c/ic*, *pla/t/a* // *pla/c/ic*, *mla/t/* // *mla/c/ic*, *mla/c/eňe*, *ko/t/na* // *uko/c/ila*, *pus/t/* // *pos/c/ic*, *vivra/t/* // *vivra/c/eňe*, *lis/t/* // *lis/c/a*, *li/t/ac* // *ľe/c/ec*, *s/t/ok* // */c/eče*, *dru/t/* // *dro/c/ena*, *u/t/rec* // *u/c/erak*, *vi/c/eračka*, *kori/t/o* // *u kori/c/e*, *život* // *u živo/c/e*, *robo/t/a* // *u robo/c/e*, *pes/t/uch* // *pes/c/*, *hars/t/ka* // *hars/c/*, *kos/t/ka* // *kos/c/*, *ni/t/ka* // *ni/c/*, *pľe/t/kar* // *pľes/c/*, *bi/t/ka* // *bi/c/*, *pame/t/ac* // *pame/c/*, *poms/t/a* // *poms/c/ic*, *zača/t/ek* // *zača/c/*, *stra/t/a* // *stra/c/ic*;

/d/ // /dz/: *poria/d/ni* // *rja/dz/ic*, *prau/d/a* // *prau/dz/ivi*, *kriu/d/a* // *kriu/dz/ic*, *ško/d/a* // *ško/dz/ic*, *oblu/d/a* // *blu/dz/ic*, *ri/d/ki* //

re/dz/ic, i/d/u // i/dz/em, ve/d/u // rozve/dz/eni, bu/d/u // bu/dz/eme, hroma/d/a // u hroma/dz/e, ohra/d/a // ohra/dz/eni, sa/d/ // sa/dz/ic, sa/dz/eňe, sa/dz/enci, presa/dz/ic, su/d/ // su/dz/ic, osu/dz/eni, ro/d/ // ro/dz/ic, narod/z/eňe, ci/d/ko // ce/dz/ic, vo/d/a // u vo/dz/e, nado/d/ňu // /dz/eň, obe/d/ // poobe/dz/e, zacho/d/ // zacho/dz/i, vicho/d/ // vicho/dz/i, chla/d/n/ // chla/dz/ic.

Opozícia /č/ — /t/, /dž/ — /d/ sa v skúmaných nárečiach neneutralizuje.

Opozícia afrikatívnosť-frikatívnosť

Táto opozícia sa uplatňuje vo fonematických pároch:

/č/ — /š/: /č/ička — /š/iška, /č/esc — /š/esc, ka/č/ka — ka/š/ka, o/č/ko — u/š/ko, ver/š/ek — čver/č/ek, ka/č/an — ka/š/tan, /č/ija — /š/ija (A, D, L, P, S, TR, VB);

/dž/ — /ž/: me/dž/a — ma/ž/u (A, D, L, P, S, TR, VB);

/c/ — /s/: ou/c/a — ou/s/a, /c/ička — /s/ička, /c/udze — /s/udzme, /c/ička — po/s/ípka, /c/i — /s/i, pe/c/ — pe/s/ (A, D, L, P, S, TR, VB);

/dz/ — /z/: /dz/von — /z/vor (A, D, L, P, S, TR, VB).

Opozícia afrikatívnosť — frikatívnosť sa v skúmaných nárečiach neneutralizuje.

Opozícia dentálnosť-labiálnosť

Spoločným príznakom je pri tejto opozícii vlastnosť záverovosť. Okrem toho sa vo fonematických pároch tejto opozície prejavujú také príznaky, ako neznelosť, znelosť, nazálnosť.

Opozíciu dentálnosť — labiálnosť tvoria fonematické páry:

/t/ — /p/: s/t/ali — s/p/ali, kru/t/a — kru/p/a, /t/upa — /p/upa, ku/t/ — ku/p/!, /t/en — peň, /t/a/t/a — /p/a/p/a, li/t/a — li/p/a, s/t/rava — s/p/rava, /t/oravi — /p/orchavi (A, D, L, P, S, TR, VB);

/d/ — /b/: /d/obu — /b/obu, d/o/d/a — b/o/b/a, /d/rac — /b/rac, ro/d/i-če — ro/b/ice, /d/lato — /b/lato, hor/d/i — hor/b/i, para/d/a — zara/b/a, hra/d/a — hra/b/u (A, D, L, P, S, TR, VB);

/n/ — /m/: /n/ohu — /m/ohu, /n/isko — /m/iska, /n/oc — /m/oc, /n/ukac — /m/ukac, piš/n/i — piš /m/i, so/n/ — so/m/, /n/a/n/a — m/a/m/a (A, D, L, P, S, TR, VB), /n/os — /m/ost (D, L, P, TR), /n/us — /m/ust (A, S, VB).

Opozícia dentálnosť — labiálnosť sa v nárečiach skúmaných obcí neneutralizuje.

Opozícia nazálnosť — nenazálnosť

Príznakmi identity sú pri tejto opozícii tvrdosť a mäkkosť.

Opozíciu nazálnosť — nenazálnosť tvoria fonémy:

/m/ — /b/: /m/a/m/a/ — /b/a/b/a, /m/ic — /b/ic, /m/ac — /b/ac, (A, D, L, P, S, TR, VB);

/m/ — /v/: /m/idlo — /v/idli, /m/ic — /v/ic, /m/razic — /v/ražic, /m/oda — /v/oda, /m/erac — /v/eric (A, D, L, P, S, TR, VB);

/n/ — /d/: pa/n/a — pa/d/a, /n/uda — /d/uda, /e/n/ — /e/d/ (A, D, L, P, S, TR, VB);

/ň/ — /ď/: /ň/u/ňa — /ď/u/ď/a (A, D, L, P, S, TR, VB).

V nárečí obce Veľký Bereznyj, na rozdiel od nárečí ostatných skúmaných obcí sa protiklad foném /n/ — /d/ neutralizuje. Neutralizačným postavením je tu pozícia fonémy s dištinktívnym príznakom nenazálnosť pred fonémou s dištinktívnym príznakom nazálnosť. V dôsledku procesu asimilácie sa dištinktívny príznak nenazálnosť stráca a zastupuje ho nazálnosť.

V dôsledku neutralizácie sa uskutočňuje striedanie foném /n/ // /d/: bi/d/a // bi/n/ni, kra/d/ol // kra/n/nuc, spa/d/ol // spa/n/nuc, cho/d/a // cho/n/nik, para/d/a // para/n/nica, vi/d/ // vi/n/no.

Tento druh striedania sa vyskytuje v stredoslovenských nárečiach.¹⁵

Opozícia predojazyčnosť — zadojazyčnosť

Príznakom identity je pri tejto opozícii záverovosť a frikatívnosť, znelosť a neznelosť.

Opozíciu predojazyčnosť — zadojazyčnosť vytvárajú tieto fonematické páry:

/t/ — /k/: s/t/ok — s/k/ok, /t/rupa — /k/rupa, u/t/rec — u/k/ric, po/t/ — ro/k/, bra/t/ — bra/k/, lis/t/ — blis/k/, si/t/a — osi/k/a, s/t/ali — s/k/ali, kaba/t/ — kaba/k/, s/t/raka — /k/raka, špa/t/ni — špa/k/i (A, D, L, P, S, TR, VB);

/d/ — /g/: /d/rota — /g/nota, /d/uma — /g/uma, man/d/li — man/g/eľ, bi/d/lo — bi/g/lajs, /d/uta — /g/uta, /d/eska — /g/esteň (A, D, L, P, S, TR, VB);

/s/ — /ch/: /s/udi — /ch/udi, li/s/a — li/ch/a, /s/viňa — /ch/viňa, /s/irka — /ch/ir (A, L, P, S, VB);

/z/ — /h/: /z/at — /h/at, /z/op — /h/olup, s/chu/z/a — tu/h/a, /z/arno — /h/ardlo (A, D, L, P, S, TR, VB).

Opozícia predojazyčnosť — zadojazyčnosť sa v skúmaných nárečiach ne-neutralizuje.

Opozícia laterálnosť — kmitavosť

Spoločným príznakom pre obidva členy opozície je predojazyčnosť. V dôsledku toho, že vo všetkých skúmaných nárečiach fonéma /r/ chýba,

¹⁵ Pozri Atlas slovenského jazyka. T. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Bratislava 1968, s. 293; Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka I. Bratislava 1958, s. 549—550.

opozícia laterálnosť — kmitavosť je typická len pre dve fonémy:

/l/ — /r/: /l/uka — /r/uka, k/l/ik — k/r/ik, /l/uch — b/r/uch, k/l/uba — h/r/uba, /l/ika — /r/ika, /l/as — /r/as, v/l/as — f/r/as, /l/ic — /r/ic, /l/is — /r/is (A, D, L, P, S, TR, VB).

Резюме

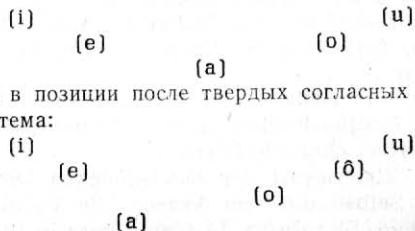
Словацкие закарпатские говоры являются типичными переселенческими, изолированными, а в западной части почти изолированными говорами, которые в таком состоянии самостоятельно (изолированно) развиваются около 150—200 лет. Как и вообще переселенческие говоры, словацкие закарпатские говоры, безусловно, представляют значительный интерес не только в общетеоретическом плане, но и в отношении изучения истории словацкого языка, исследования словацко-украинских, словацко-венгерских, словацко-украинско-венгерских языковых контактов и пр.

Все словацкие закарпатские говоры — восточнословацкого типа, исключение составляет только говор с. Новый Кленовец.

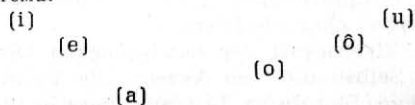
Целью работы является фонологическое описание словацких закарпатских говоров, принадлежащих к восточнословацкой диалектной группе: сс. Сторожница, Антоновка (Ужгородский район), Перечин, Турья Ремета (Перечинский район), Великий Березный (Великобержнянский район), Довгое, Лисичево (Иршавский район).

В работе характеризуются гласные и согласные фонемы говоров описываемых сел, основные и позиционные варианты фонем, оппозиции, нейтрализации оппозиций.

Характерной особенностью описываемых говоров является независимость качества гласных фонем от ударения. Вокализм говоров сс. Антоновка, Довгое, Сторожница, Лисичево, Перечин, Т. Ремета может быть представлен следующим образом:

В говоре с. В. Березный в позиции после твердых согласных функционирует шестифонемная вокалическая система:

В позиции начала слова и после мягких согласных — пятифонемная система, как и во всех остальных селах.

Система вокализма исследуемых говоров характеризуется следующими фонологическими оппозициями: оппозиция (e) — (i), оппозиция (e) — (a), оппозиция (o) — (ô), оппозиция (o) — (u).

Во всех исследуемых говорах, как и в большинстве словацких наречий, инвентарь насчитывает 27 фонем, в говоре сс. Довгое и Т. Ремета у представителей старшего и среднего поколения система консонантизма состоит из 26 фонем, так как фонем (ch) здесь отсутствует: (p), (b), (v), (f), (m), (t), (ʃ), (d), (ɖ), (n), (ň), (l), (l̥) (r), (j), (c), (č), (dz), (dž), (s), (š), (z), (ž), (k), (g), (ch), (h).

По сравнению с вокализмом консонантизм имеет значительно большее количество микросистем согласных фонем. Микросистемы консонантизма определяются на основании общих дифференциальных признаков фонемных оппозиций. На основании таких дифференциальных признаков фонемных оппозиций определяются следующие микросистемы согласных: 1. губные фонемы — (p), (b), (v), (f), (m); 2. переднеязычные фонемы с подгруппами: а) дентальные фонемы — (t), (ʃ), (d), (ɖ), (n), (ň), (c),

In allen untersuchten Dialekten haben die Konsonanten wie in der Mehrzahl der slowakischen Dialekte 27 Phoneme, im Dialekt von Dovgoje und T. Remeta treten bei den Vertretern der älteren und der mittleren Generation im Konsonantensystem 26 Phoneme auf, da das Phonem /ch/ hier fehlt: /p/, /b/, /v/, /f/, /m/, /t/, /t̥/, /d/, /d̥/, /n/, /ň/, /l/, /l̥/, /r/, /j/, /c/, /č/, /dz/, /dž/, /s/, /š/, /z/, /ž/, /k/, /g/, /ch/, /h/. Im Vergleich zum Volkalismus hat der Konsonantismus eine bedeutend grössere Anzahl von Mikrosystemen der Mitlautphoneme. Die Mikrosysteme des Konsonantismus werden auf der Grundlage der differentialen Merkmale der Phonemoppositionen eingeteilt. Auf der Grundlage dieser differentialen Merkmale der Phonemoppositionen werden folgende Mikrosysteme der Mitlaute unterschieden: 1. Lippenphoneme — /p/, /b/, /v/, /f/, /m/; 2. vordere Gaumenphoneme mit den Untergruppen: a. Dentalphoneme — /t/, /t̥/, /d/, /d̥/, /n/, /ň/, /c/, /dz/, /s/, /z/; b. Nicht-Dentalphoneme — /š/, /ž/, /č/, /dž/; c. Lateral — und Vibrantphoneme — /l/, /l̥/, /r/; 3. mittlere Gaumenphoneme — /j/; 4. hintere Gaumenphoneme — /k/, /g/, /ch/, /h/.

Der Konsonantismus der untersuchten Dialekte wird durch die folgenden Phonemoppositionen charakterisiert. Opposition stimmlos-stimmhaft: /p/ — /b/, /f/ — /v/, /t/ — /d/, /t̥/ — /d̥/, /s/ — /z/, /š/ — /ž/, /c/ — /dz/, /č/ — /dž/, /ch/ — /h/, /k/ — /g/; Opposition hart-weich: /n/ — /ň/, /l/ — /l̥/, /t/ — /t̥/, /d/ — /d̥/; Opposition dental-nichtdental: /s/ — /š/, /z/ — /ž/, /c/ — /č/; Opposition affrikativ-verbunden: /c/ — /t/, /dz/ — /d/; Opposition frikativ-verbunden. /v/ — /b/, /f/ — /p/, /ch/ — /k/, /h/ — /g/; Opposition affrikativ-frikativ: /č/ — /š/, /dž/ — /ž/; Opposition dental-labial: /t/ — /p/, /d/ — /b/, /n/ — /m/; Opposition nasal-nichtnasal: /m/ — /b/, /m/ — /v/, /n/ — /d/, /ň/ — /d̥/; Opposition vorderer Gaumen — hinterer Gaumen: /t/ — /k/, /d/ — /g/, /s/ — /ch/, /z/ — /h/; Opposition lateral-vibrant: /l/ — /r/.